

Радомир Ј. ПОПОВИЋ

КАРАЂОРЂЕВ ПРОТОКОЛ ИЗ 1816–1817. ГОДИНЕ И ВОЖДОВА АКТИВНОСТ У ПЕТРОГРАДУ*

Апстракт: У раду је анализиран пут Карађорђевог протокола из 1816/17. године као историјског извора. Утврђено је да је Протокол писао Карађорђевићев писар Лазар Теодоровић. Из Русије у Србију донет је средином 19. века, али није познато на који начин. Протокол је тридесетих година 20. века пронашао историчар Драгослав Страњаковић, а јавности је постао доступан у некритички приређеној збирци докумената крајем истог столећа. Акта преписана у Протокол Карађорђе је упућивао руским званичницима и тематски се могу поделити на три целине. Део докумената се односи на вождова владарска права, други део тиче се пресељења српских емиграната из Бесарабије у друге крајеве Русије и трећи део су молбе за новчану помоћ које је Карађорђе током боравка у руској престоници упућивао руским званичницима. У закључку је истакнуто да је Протокол важан извор за осветљавање вождове јавне делатности у Петрограду 1816. године и да је неопходно приредити његово критичко издање.

Кључне речи: Протокол, Карађорђе, Петроград, Драгослав Страњаковић, Лазар Теодоровић, Александар I.

Карађорђевићев протокол из 1816/17. године је важан историјски извор који је похрањен у Архиву САНУ у Београду, у заоставштини историчара Драгослава Страњаковића (1901–1966).¹ Важност Протокола тим је већа када се зна да је сачувано мало извора српског порекла за историју Првог српског устанка и вожда Карађорђа, међу којима се издваја Карађорђевићев

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): Подстицају и искушења европске модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ Архив САНУ у Београду (даље: АСАНУ), фонд Драгослава Страњаковића, 14556/34.

деловодни протокол из 1812/13. године.² У Протоколу из 1816/17. године преписана су *in extenso* писама која је вожд за време боравка у Петрограду (мај 1816 – јануар 1817) упућивао руским званичницима и појединим српским емигрантима. Треба напоменути да у Протокол нису уписана сва вождова акта настала у то време. Тако, на пример, нема *Карађорђевог известија о Србији и последњим догађајима српског (новијег) доба као и о првим затим следујућим* које је упутио цару Александру I 4/16. маја 1816. године који је написао Лазар Теодоровић (1781–1846).³

Анализом рукописа утврдили смо да је Протокол писан Теодоровићом руком, јер је добро познато да су он и Јанићије Ђурић све време са Карађорђем боравили у Петрограду.⁴ Александар Ђурић, син Јанићијев,

² *Дѣловодный протоколъ одъ 1812. Мая 21. до 1813. Августа 5. Кара-Ђорђа Петровића, врховногъ вожда и господара народа српскогъ*, прир. Исидор Стојановић, Београд 1848; *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, прир. М. Недељковић, предговор Р. Самарџић, Крагујевац 1988; Љ. Ненадовић, *Протоколъ писама протѣ Матиѣ Ненадовића о ратовану крај Дрине 1811, 1812 и 1813 год*, Београд 1861; *Протокол Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, Гласник СУД. Друго одељење, књ. I, 1868; *Протокол и Регистар Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, прир. Р. Ј. Поповић, Београд 2010; М. Вукићевић, *Деловодни протокол писама Петра Тодоровића-Добрњца српског војводе из Првог устанка*, Споменик СКА 37 (1900) 97–127; М. Радевић, *Одломак Деловодног протокола Јакова Ненадовића из 1807. године*, Гласник Међуопштинског историјског архива у Вањеву, 26–27 (1992) 5–20.

³ Документ се чува у Архиву САНУ у Београду, Историјска збирка, 646. На основу рукописа, али и исказа Александра Ђурића, сина Карађорђевог секретара Јанићија Ђурића, аутор Извештаја је Лазар Теодоровић (Гласник Друштва српске словесности IV (1852) 152–184; В. Б. Савић, *Карађорђе документи*, III, 1813–1817, Горњи Милановац 1988, 1423–1436.

⁴ Лазар Теодоровић је рођен у Шабачкој нахији 1781. Описменио се у манастиру Каони, а школовање је наставио у гимназији у Сремским Карловцима 1798/9. После две године проведених у Карловцима, уписао је студије у Сегедину. Школска спрема и знање латинског, немачког и руског језика определило је његову каријеру. У време Првог српског устанка био је најпре писар Јакова Ненадовића, а потом на различитим дужностима у Шабачкој нахији: писар војводе Луке Лазаревића и Шабачког магистрата. После слома Првог српског устанка обрео се у Аустрији. Са Карађорђем и осталим устаничким војводама прешао је крајем 1814. године у Русију, одакле се у Србију вратио 1819. године. Кнез Милош га је примио у службу као писара. Због знања страних језика, постао је кнежев изасланик у различитим дипломатским мисијама. Од 1827. до 1833. био је члан шесте и седме депутације у Цариграду. После повратка именован је за члана Великог суда, а од 1834. до 1835. године министар је просвете, па командант Подринско-савске команде (1835–1837). Као члан Савета устројеног према Уставу из 1838. године, и противник кнеза Милоша и династије Обреновић започео је опозиционо деловање, због чега је једно време остао без службе. После династичког преврата 1842. године поново је постављен за члана Савета. За капућехају српске Агенције у Цариграду именован је октобра 1843. године и на тој дужности остао је до

маја 1851. године поклонио је Друштву српске словесности три свеске мемоарских белешки свог оца као и поменути извештај „о стању Србије који је поднео руском двору бивши представник у Цариграду, покојни Лазар Теодоровић“.⁵ Из овог може се закључити да су Протокол из Русије у Србију у четвртој деценији 19. века донели припадници српске емиграције, можда и сами Карађорђеви потомци.⁶

Протокол има 140 листова. Исписан је 41 лист на којима су преписи 45 аката од протоколарног броја 16 до протоколарног броја 51. Уз поједина акта налазе се прилози, уз нека нису уписани протоколарни бројеви и због тога је већи број писама од протоколарних бројева. Прво писмо у Протоколу вожд је упутио грофу Карлу Васиљевићу Неселродеу 24. априла/6. маја 1816. године, а последње управнику Бесарабије Алексеју Николајевичу Бахметијеву 11/23. марта 1817. године.

Протокол је, није познато како, пронашао Страњаковић. „Непосредно пред Други светски рат дошли смо до већег броја писама на руском језику из доба Карађорђевог боравка у Петрограду 1816–1817. године и преписали их. Она досада нису нигде објављена“.⁷ Страњаковић је сасвим извесно у рукама имао Протокол пре 1938. године када је публиковао Карађорђевоу биографију.⁸ Такође, намеравао је да приреди критичко издање Протокола, али су га ратне прилике 1941. године омеле у намери.⁹ У божићном броју „Политике“ 1941. године публиковао је до

смрти 1/13. фебруара 1846. године (М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијег доба*, Београд 1888, 715–716; Р. Ј. Поповић, С. Катић, М. Прцовић, *Српски гробови у цркви Свете Параскеве у истанбулском кварту Хаској*, *Историјски часопис LXI* (2012) 175–176.

⁵ С. Илић, М. Станић, *Водич кроз архив Друштва српске словесности (1842, 1845–1864. године)*, Београд 1999, 97; Спис Јанићија Ђурића објављен је први пут у *Гласнику ДСС 4* (1852) 75–151.

⁶ Потомци Јанићија Ђурића из незнања и немара запалили су његову богату писану оставштину из Првог српског устанка 1897. године (М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. године*, I, Београд 1901, XXIII).

⁷ Д. Страњаковић, *Нови подаци за историју устанка*, *Стопедесетогодишњица устанка у Србији 1804–1954*, Београд 1954, 25.

⁸ Д. Страњаковић, *Карађорђе*, Београд 1938, 67–68. Страњаковић пише да је на Карађорђево одлуку да се врати у Србију „много утицао и позив његовог кума Вујице Вулићевића да се што пре врати у Србију, где га народ с нестрпељењем очекује“. Наводи да је у Петроград Карађорђе дошао крајем априла 1816. године, те да га је руски цар примио два пута: 12. новембра и 31. децембра, те да је 1. јануара 1817. присуствовао дворском балу. Наведени датуми по јулијанском календару уписани су у Протокол.

⁹ У Страњаковићевој заоставштини поред аутографа Протокола чува се колационирани препис (АСАНУ, 14556/34).

тада јавности непознато писмо Вујице Вулићевића Карађорђу од 2/14. марта 1816. године, наводећи да је то писмо, као и писмо Луке Лазаревића војду од 31. марта/12. априла 1816. године јасно доказују да су обојица бивших војвода, свако из свог интереса, подстицали војда да се врати у Србију.¹⁰ Страњаковић се писмима из Протокола вратио 1954. године. У чланку „Нови подаци за историју српског устанка“ описао је укратко Карађорђево боравак у емиграцији, а нарочито, на основу Протокола, вождову активност у Петрограду 1816. године. Страњаковић је тада објавио писма која су у Протоколу заведена под редним бројем 35 и то: Карађорђево писмо цару Александру I 4/16. јула 1816. године, уз које је приложени списак старешина у Србији, те горе поменути писма Вујице Вулићевића и Луке Лазаревића Карађорђу.¹¹ Коначно, Страњаковић наводи да је написао „већу студију Карађорђе у Петрограду 1816–1817. године“, али је нема у публикованим радовима и рукописној заоставштини.¹²

Део Страњаковићеве заоставштине у којој се налазио Протокол примљен је у Архив Српске академије наука и уметности 1986. године.¹³ Велибор Берко Савић је две године касније, пре архивистичке обраде, писма из Протокола 1816/17. године публиковао у збирци докумената „Карађорђе“. Иако је акта писана на руском језику превео на српски језик и пропратио објашњењима, једина мањкавост Савићевог приређивачког

¹⁰ Д. Страњаковић, *Карађорђево повратак из Русије у Србију 1817. Писмо Вујице Вулићевића Карађорђу из 1816*, Политика, год. XXXVIII, бр. 11710 (6–9. јануар 1941), Додатак божићном броју, 4. Лука Лазаревић је међу првима посредно известио Милоша Обреновића о Карађорђевој одласку у Србију (Л. Лазаревић – М. Герману 14/26. јун 1817, Архив Србије (даље: АС), Збирка Мите Петровића (даље: ЗМП), 580. То писмо не помиње М. Гавриловић у: *Милош Обреновић*, I, Београд 1908, 347–363. Војвода Лука Лазаревић је после Карађорђевој смрти потајно извештавао кнеза Милоша о стању међу српским емигрантима у Русији (АС, ЗМП, 802, 823, 842, 920).

¹¹ Д. Страњаковић, *Нови подаци*, 24–33.

¹² Д. Страњаковић, *нав. дело*, 25; Р. Љушић, *Библиографија радова Драгослава Страњаковића (1901–1966)*, Историјски гласник 1–2 (1978) 201–210; АСАНУ, 14556 (I део; II део); Народна библиотека Србије, Одељење Посебних фондова, Р 373, 845; Архив Србије, фонд Д. Страњаковића (несређена грађа).

¹³ Архив Српске академије наука и уметности је почетком 1986. године од наследника Драгослава Страњаковића откупио дванаест кутија архивске грађе, међу којом се налазио Протокол. Инвентарна књига Архива САНУ у Београду. Решење бр. 1978/9–25 од 13. јануара 1986. године. Историчар Јеремија Митровић је у листу „Политика“ 1986. године објавио чланак *Открића: Карађорђево деловодни протокол 1816/17. године – Нова светлост на војда* у којем је јавност обавестио да је Архив САНУ у Београду тих дана обогаћен већом збирком документа за историју 19. века, међу којима је као највреднији навео поменути Протокол (*Политика*, бр. 26028 (22. март 1986) 10–11).

рада је што је то нарушен принцип провинијенције, пошто је акта раздвојио и хронолошки уредио.¹⁴

Нема сумње да је Протокол из 1816/17. године важан историјски извор за разумевање Карађорђево јавне делатности у руској престоници, будући да се у српској историографији од средине 19. до средине 20. века о томе мало знало. Исидор Стојановић (1809–1848), професор Лицеја који је међу првима намеравао да напише вождову биографију, није располагао подацима о „бављењу и дејствовању господара Ђорђа у Цесарији и Русији после његовог преласка из Србије 1813. године“.¹⁵ Баталакина историја Првог српског устанка завршава се 1812. годином, а Вукићевићева биографија војводе Карађорђа 1807. годином.¹⁶ На почетку 20. века, резултате дотадашњих историографских истраживања и нова сазнања до којих је сам дошао сажео је Михаило Гавриловић. Он пише да је Карађорђе у мају 1816. године, пошто је добио новчану помоћ руске владе, дошао у Петроград са Младеном Миловановићем, Михаилом Новаковићем Чардаклијом, Антонијем Пљакићем, Лазаром Теодоровићем.¹⁷ Позива се на Карађорђево „известије“ од 4/16. маја 1816. године и о вождовом раду у Петрограду пише на основу писма кнез Милошевих повереника Михаила Германа и Леонтија Ламбровића. Гавриловићу је посредно познато писмо Вујице Вулићевића Карађорђу из марта 1816. године и сматра га кључним у вождовој одлуци да се врати у земљу.¹⁸ Једном речи, о вождовој активности у руској престоници 1816. године у српској историографији до средине 20. века писало се на основу извора

¹⁴ В. Б. Савић, *нав. дело*, 1410–1499.

¹⁵ Д. Страњаковић, *План Исидора Стојановића за писање монографије о Карађорђу Петровићу*, ЈИЧ III (1937) 292–294; И. Стојановић пише о Карађорђевој смрти у: *Преодница свеобште историје света*, Београд 1844, 119–140. У српској историографији 19. века мотив Карађорђевог доласка у Србију или није објашњаван, или је приписиван утицају хетериста. Д. Давидовић, *Историја народа српског*, Београд 1848, 121; Н. Крстић, *Историја српског народа*, Београд 1866, 180–181; С. Станојевић, *Историја српског народа*, Београд 1910; исти, *Историја Југословена (Срба, Хрвата, Словенаца)*, Београд 1930, 82–83. Изузетак је донекле Данило Медаковић, који, иако обреновићевски настројен, сматра да је Карађорђа „своја земља, свој народ и своја власт тад у отечество његово повукло“ (*Повесница српског народа од најстарији времена до године 1850*, III, Нови Сад 1852, 141–145).

¹⁶ М. Вукићевић, *Карађорђе*, I–II, Београд 1907; 1912; В. Ђоровић, *Карађорђе и Први српски устанак*, Београд 1937, 51–57.

¹⁷ Михаило Гавриловић не наводи да је у Петрограду био Јанићије Ђурић.

¹⁸ „Најзад Карађорђе је био извештен да би му народ опет пружио руку и поверио своју судбину. У току 1816. Вујица Вулићевић му је писао писма у овоме смислу“ (М. Гавриловић, *нав. дело*, 349; 331).

другог реда. Страњаковићеви радови и Савићева публикација омогућили су Радошу Љушићу, писцу најпотпуније Карађорђевог биографије, да крајем 20. века пружи аналитичан и сликовит приказ Карађорђевог боравака у Петрограду.¹⁹

Међутим, доскора је било непознато да је Карађорђевог протокол из 1816/17. средином 19. века као извор користио Лазар Арсенијевић Баталака (1795–1869). Синовац проте Атанасија Антонијевића који је заклео устанике у Орашцу 1804. године, Баталака је за време Првог српског устанка похађао Велику школу у Београду. После слома Устанка пребегао је у Срем, а годину дана касније, са осталим српским емигрантима, преселио се у Бесарабију. У Русији је боравио до 1827. године када се вратио у Србију, где је обављао разне чиновничке дужности. За време прве владе кнеза Милоша писар Кнежеве канцеларије, судски писар и члан судских већа, а за уставобранитељске владавине члан Савета, министар просвете (1848/49; 1852–1855) и привремени капућехаја у Цариграду (1846/47).²⁰ Поред чиновничких дужности, Баталака је сматрао за своју обавезу да напише историју Првог српског устанка. За живота је основао фонд за штампање списа, захваљујући којем је постхумно штампана *Историја српског устанка*.²¹ У Баталакиној рукописној заоставштини у Архиву САНУ налази се спис који је својеврсна допуна публиковане *Историје* и значајан прилог за Карађорђевог биографију и који је у целости објављен тек 2004. године.²² Као савременик и очевидац, будући да се око две године налазио у непосредном вождовом окружењу у Хотину, Баталака је у поменутом спису оставио, између осталог, вредно сведочанство о српској емиграцији у Русији, Карађорђевог животу у Хотину и бораваку у Петрограду. Као обавештени и заинтересовани савременик, Баталака се у поменутом спису за своје тврдње позивао на писане изворе. Опис Карађорђевог боравака у Петрограду поткрепио је документима из Протокола, што је лако закључити јер је у тексту наводио адресате и број под којим је акт уписан у Протоколу. Уз то, у препису је приложио

¹⁹ Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, I, Смедеревска Паланка 1993; II, Београд 1995; 2000²; 2005³.

²⁰ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 31.

²¹ Л. А. Баталака, *Историја српског устанка*, I–II, Београд 1898; 1899.

²² Баталакин рукопис се чува у Архиву САНУ, Историјска збирка 7130–9. Делове тог рукописа публиковао је В. Б. Савић, *нав. дело*, 1630–1660; Л. А. Баталака, *Живот и прикљученија Карађорђа. О животу, својствима душевним и тјелесним и прикљученијама Ђорђа Петровића Црног Ђорђа (Кара Ђорђа)*, прир. Р. Ј. Поповић, Београд 2004.

петанестак Карађорђевих писама из Протокола.²³ Позивајући се на Карађорђево писмо Каподистрији од 8/20. августа 1816. године (N° 41) у којем моли да га посети заједно са Марком Ивелићем, Баталака пише: „Је ли Каподистрија, у овом случају, уважио молбу Карађорђеву да му са грофом Ивелићем дође, то дознати нисам могао, јер су ови документи мени дошли до руке после смрти и Јанићијеве (1850. – прим. Р. П) и Лазе Теодоровића (1846. – прим. Р. П), који би о томе што могли показати.“²⁴ Према томе, Карађорђево протокол из 1816/17. године први је као историјски извор у свом раду користио Баталака.

У руској историографији постоји неколико вредних прилога о српској емиграцији у Русији, од којих се свеобухватношћу издваја чланак П. О. Морозова, публикован крајем 19. века.²⁵ Морозов је користио богату архиву Министарства државних добара (раније Департмана државне привреде и јавних грађевина). После слома Првог српског устанка, пише Морозов, велики број Срба пребегао је у Аустрију. У време опште пометње услед страховитог пораза, двојица српских старешина, Благоје Миленковић и Милосав Трифуновић, поднели су молбу цару Александру I у Франкуфрту на Мајни, где се тада цар налазио, да се избеглим српским породицама у Аустрији омогући пресељење у Русију. Цар се сагласио с предлогом, а за будуће колонисте предвиђене су олакшице које су већ даване насељеницима у јужним крајевима Царства. Херсонском

²³ Карађорђе – грофу Неселродеу, С. Петербург, 24. април 1816 (N° 16); Карађорђе – министру Козодављеву, С. Петербург, 9. мај 1816 (N° 21); Карађорђе – грофу Неселродеу, С. Петербург, 14. мај 1816 (N° 23); Карађорђе – министру Козодављеву, С. Петербург, 14. мај 1816 (N° 24); Карађорђе – секретару Министарства унутрашњих дела Џунковском, С. Петербург, 10. јун 1816 (N° 31); Карађорђе – руском цару Александру I, С. Петербург, 4. јул 1816 (N° 35); Карађорђе – грофу Каподистрији, С. Петербург 8. август 1816 (N° 41); Карађорђе – кнезу Голицину, С. Петербург 4. јул 1816 (N° 36); исти – истом, 23. август 1816 (N° 42); Карађорђе – грофу Неселродеу, С. Петербург 23. август 1816 (N° 43); Карађорђе – грофу Каподистрији, 4. август 1816 (N° 39), Карађорђе – цару Александру, 4. август 1816 (нема протокларног броја); Карађорђе – Каподистрији, 22. октобар 1816 (N° 46); Карађорђе – управнику Бесарбије Бахметјеву, Хотин, 22. јануар 1817 (нема протокларног броја); Карађорђе – управнику Бахметјеву, Хотин, 10. фебруар 1817 (нема протокларног броја); исти – истом, Хотин 11. март 1817 (нема протокларног броја) у: Л. А. Баталака, *нав. дело*, 97–129.

²⁴ Л. А. Баталака, *Живот и прикуљченија*, 79.

²⁵ П. О. Морозов, *Кара Георгий и сербские эмигранты в России 1814–1830 года*, Исторические материалы из Архива Министерства государственных имуществ, I, Санкт Петербург 1891, 108–136; А. Бажова, *Карагеоргиј в России*, Југословенске земље и Русија за време Првог српског устанка 1804–1813, Београд 1983, 293–306; М. В. Белов, *Сербске емигранты в Бессарабии, Милош Обренович и Россия*, Српска револуција и обнова државности Србије. Двеста година од Другог српског устанка, Београд 2016, 73–87.

губерантору је наложено да цареву заповест спроведе у дело. Међутим, на путу реализације те одлуке појавиле су се бројне препреке. Нико од Срба и Руса није знао тачан број српских породица спремних да се настане у Русију. Уместо у Новорусију, Срби су од почетка, због близине Србије, хтели настањење у Бесарабију, а поставило се и питање и њиховог статуса. Да ли ће им се доделити повластице предвиђене и за друге колонисте, или ће имати повлашћени статус војника граничара.²⁶ Бечки двор, обавештен о намери Русије да Србима дозволи насељавање у Бесарабији, јасно је ставио до знања руском посланику Штаклебергу и руској влади, да је неприхватљиво са становишта очувања добрих односа са Портом, да српски емигранти буду у близини њених граница, већ их треба разместити у унутрашњост Руског царства. Сви ти проблеми су се појавили још док емигранти нису стигли у Русију. У септембру и октобру 1814. године мање од хиљаду Срба емиграната, укључујући Карађорђа и његову породицу, доселило се у Хотин, у Бесарабији. На представку министра унутрашњих дела Осипа Павловича Козодављева, Комитет министара је из државне благајне за издржавање досељених Срба издвојио тридесет хиљада рубаља.²⁷ На предлог министра иностраних дела, Неселродеа истакнутим српским старешинама одређена је за 1815. годишња новчана помоћ.²⁸ Решењем Комитета министара 20. јуна/2. јула 1815. године одлучено је да се Срби досељени у Бесарабију населе у Новорусију. Управник Бесарабије Иван Маркович Хартинг требало је, поступајући по том наређењу, да извиди да ли Срби желе да се у Новорусији настане као војници или колонисти. Уколико би се одлучили за војни статус, Срби би били укључени у Бугску војску, у другом случају, као колонисти били би настањени у Херсонску или Тавичерску губернију.²⁹ Одлука руске владе није спроведена до краја. У другој половини 1815. године мањи део Срба пристао је да се насели у нешто удаљенију варош Табак у Бесарабији, док се већина емиграната изјаснила против исељавања у унутрашњост Русије.³⁰ Почетком 1816. године, због одбијања да се повинују одлуци руских власти у вези пресељења у Новорусију, Србима је ускраћена новчана помоћ. У очају,

²⁶ П. О. Морозов, *нав. дело*, 111–113.

²⁷ *Исто*, 116; М. Белов, *нав. дело*, 76.

²⁸ Карађорђу 10.000 рубаља, митрополиту Леонтију 4.000 рубаља, Младену Миловановићу и Јакову Ненадовићу три хиљаде рубаља и тако даље (П. О. Морозов, *нав. дело*, 116).

²⁹ *Исто*, 117.

³⁰ *Исто*, 118–119.

српске старешине су управнику Бесарабије претиле самоубиством, уколико им се убрзо не определи издржавање. То је један од разлога због ког су поједини руски званичници Србе посматрали као нецивилизован, „азијски народ“, којим је тешко управљати.³¹ У Комитету министара, Неселроде се заложиио за продужење давања новчане помоћи, док је министар Козодављев стрепео да ће Срби, уколико им се не одреди статус, убудуће „живети на рачун Русије“. На крају, прихваћен је Неселродеов предлог и продужено је давање новчане помоћи, али руске власти нису одустале од одлуке да приволе Србе на пресељење у Новорусију.³²

Милош Обреновић, вожд Другог српског устанка, 1815. године преузео је власт у Србији, а емиграција у Бесарабији постала је „тек делић Србије на којој се још пружала Карађорђева власт“.³³ Упућивањем агента Михаила Германа у Русију почетком 1816. године, кнез Милош је руским званичницима јасно истакао своја суверена права, истовремено је настојао да сузбије Карађорђевог утицај и спречи евентуални повратак емиграната у земљу. Герману су помагали ранији Карађорђеви противници Петар Добрњац и митрополит Леонтије.³⁴

Анализом садржаја аката Протокола из 1816/17. године издваја се питање Карађорђевих владарских права, односно, како се руска влада односила према њима.

Српска емиграција под Карађорђем у Русију је приспела после десетогодишњег ратовања са Турцима као национално самосвесна и мада у потпуности подређена и зависна од руске материјалне помоћи и политичке заштите, наступала је као уговорна страна, неспремна, док је Карађорђе био жив, да у потпуности испуни руске захтеве. Уговорни

³¹ Исто, 120.

³² Карађорђе у писму Хартингу 4/16. марта 1816. године одлучно одбија исељење из Бесарабије: „Што се тиче пресељења у Новоруски крај, ни ја ни остали Срби нећемо да знамо, зато што ми овде желимо да чекамо на обећање у коме је најмилијивији Господар казао, да Србију неће заборавити, но да ће је ослободити и нас у милу отаџбину повратити. Друго, што очекујемо то је, да нам се врати наше имућство, ког су нам Немци одузели. А ако нам се ни један од двају чланака не испуни, то ћемо на последку, молити милост Монарха да нам бар дозволи живети тамо, где се коме свиди.“ Баталака пише да је сам саставио поменуто писмо по Карађорђевом и Миловановићем упутству и да је писмо прочитано пред збором. Јанићије Ђурић је потписао Карађорђа, али је тајно, како би га пред руским властима колико-толико заштитио, тајно дописао „Не од Карађорђа, а од Младена Миловановића сочињено и тако послао губернатору Бесарабије“ (П. Морозов, *нав. дело*, 121; Л. А. Баталака, *нав. дело*, 68–69; Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 2, Београд 2000, 193).

³³ М. Белов, *нав. дело*, 76.

³⁴ О томе опширније М. Гавриловић, *нав. дело*, 322–331.

однос Русије и устаничке Србије настао је за време руско-турског рата 1806–1812. године, у којем је успостављено ратно савезништво. Миром у Букурешту маја 1812. године Русија се повукла из рата са Османлијама. Осмом тачком мировног уговора Порта се обавезала на давање амнестије и аутономне унутрашње управе Србији. На Народној скупштини у августу 1812. године устаници су свечано прихватили одредбе Букурешког мировног уговора. Током вишемесечних преговора 1812/13. године устаници и Порта нису се договорили о испуњењу те уговорне обавезе. Још док су преговори трајали, Карађорђе је намеравао да се пресели у Русију. У марту 1813. године, дакле, шест месеци пре слома Првог српског устанка вожд се, према објављеним документима из руских архива, интересовао код руског дипломатског представника у Србији Теодора Ивановича Недобе за могућност настањивања у Русији и „то ако не са свим народом, а оно у крајњој мери са већим делом”. Секретар Министарства иностраних дела Јоанис Каподистрија с тим у вези писао је Барклају де Толију, главнокомандујућем руских снага у Немачкој јуна 1813. године да ће Турци без обзира на протесте руске дипломатије покренути војну акцију против устаника и да Русија због тога не може обнављати рат против Порте. Сматрао је, штавише, да би руска влада требало да помогне Србима приликом иселавања, јер ће се народ очајнички противити обнови турске власти.³⁵ После напуштања Србије у октобру 1813. године Карађорђе је остао доследан у одлуци да се настани у Русији, одбацивши могућност останка у Аустрији.³⁶ У поменутом Карађорђевом извештају руском цару 4/16. маја 1816. године који је саставио Лазар Теодоровић, истиче се да је гроф Марко Ивелић, руски изасланик у Србији 1812. године обећао у царско име да ће Русија, чим се ослободи Наполеона притећи у помоћ Србима.³⁷ У закључку истог писма изражава се нада да ће цар, ускоро ослободити Србију. Следеће Карађорђево писму цару Александру (у Протоколу № 35) 4/16. јула 1816. године писано је другим тоном. У њему нема ни трага критичког става према Русији, нити се помиње гроф Ивелић и наводна обећања која је у

³⁵ *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского министерства иностранных дел, серия 1, том VII, Москва 1970, 739, 267–269; Р. Љушић, нав. дело, 2, 139.*

³⁶ А. Ивић, *Интернација Карађорђа и његових војвода у Штајерској од јануара до септембра 1814*, Нови живот 16 (1923) 348–355, 374–380.

³⁷ „Уверио нас је господин Граф у имја Государја да како се непријатељ из Росије очисти, перву помошћ Сербом дати, и обешћанија во исполненије привести буде Государ“ (*Карађорђево известије, Гласник ДСС IV (1852) 153; В. Б. Савић, нав. дело, 1423.*)

царево име саопштио устанничком вођству у лето 1812. године. Карађорђе је за пропаст Србије кривио Србе из Аустрије који су поступали по саветима Бечког двора и „вероломне Турке“ који нису хтели да испуне Осму тачку Букурешког уговора.³⁸ Истиче да неке старешине, попут Добрњца, желе да оспоре његово првенство, али да је он и даље вођа Срба: „Цару Господару, ја се и сада, Вашом милошћу, налазим у својству српског вође. Моја дела морају бити пред мојим сународницама као и пре“.³⁹ Карађорђе је уз то писмо приложио писма Вујице Вулићевића, помињано на почетку овог текста, од 2/14. марта 1816. године из села Рановца у Пожаревачкој нахији.⁴⁰ „Уверавам Вас од свачије стране, да и мало и велико, и сви до последњег, желе да Вас међу нама имају, осим двојице тројице чиновника“, писао је кум Вујица Карађорђу. У српској историографији тај документ се узима као кључан доказ за Карађорђево одлуку да се без знања руске владе и у спреси са хетеристима врати у Србију.⁴¹ Карађорђе је наивно веровао да је Вујичино писмо довољан аргумент за одлуку цара Александра којом му одобрава повратак у Србију. Против Карађорђевих планова активност је, видели смо, усмерио и кнез Милош. Што је још важније, Карађорђево повратак у Србију и нови

³⁸ Карађорђе је за слом Устанка прво оптуживао руског агента Недобу и митрополита Леонтија, аустријске Србе, руског изасланика Ивелића и самог цара Александра I. Други су, опет, оптуживали Карађорђа. Радош Љушић закључује: „Из ових неколико примера може се извући закључак да су учесници Устанка, међу њима и Карађорђе, олако окривљивали друге за устаннички пораз. Увек је неко други крив, као да је постала и остала национална особина“ (Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 2, 208).

³⁹ В. Б. Савић, *нав. дело*, 1465–1466; Д. Страњаковић, *Карађорђево повратак из Русије*; Р. Љушић, *нав. дело*, 202–203. У писму канцелару Неселродеу 14/26. маја 1816 (№ 23) Карађорђе је протестовао против доласка Добрњца и М. Германа у Петроград и оспоравао им легитимитет, тј. да они нису народни изасланици. „Али реч ових неколико људи није, и никако не може бити реч народа, којег сам ја у трајању од 10 година предводио (...) јер ја, као ослободилац отаџбине од турског јарма, за најсветији дуг сам одредио да се старам о њој, колико снаге у мени има, до последњег даха мојег...“ (В. Б. Савић, *нав. дело*, 1442).

⁴⁰ Страњаковић је погрешно навео да је Вулићевић писмо Карађорђу 2/14. марта 1816. године послао из Раковице, што се некритичким преузимањем одомаћило у историографској литератури. Објашење о томе видети у: Л. А. Баталака, *нав. дело*, 61.

⁴¹ Стефан Стефановић Тенка (1797–1865), председник Савета, подсетио је кнеза Александра Карађорђевића да је његов отац Јован Стефановић (1777–1817), војвода поречки 1816. године писао Карађорђу у Хотин: „Мој покојни отац због једног написаног писма из Србије Вашем блаженопочившем Отцу у години 1816. у Хотин, које писмо дочепавши Петар Добрњац послао га је к. Милошу, због чега је мој пок. отац 6 недеља у прангама (оковима – прим. Р. П) лежао у Пожаревцу, глобу платио и по кратком времену од јада умро“ (Д. Страњаковић, *Карађорђе*, 278).

устанак против Турака били су у супротности са тадашњим правцем руске спољне политике али и других европских сила, неспремних да евентуалним отварањем Источног питања наруше тек успостављену равнотежу снага.⁴²

О резервисаном ставу цара Александра I према Карађорђу речит је податак да је вожд на званичан пријем чекао седам и по месеци.⁴³ У Протоколу су акта у којима Карађорђе моли руске званичнике да му омогуће аудијенцију. Александра Николајевича Голицина министра народне просвете умољава 4/16. јула 1816. године да посредује у предавању извештаја цару Александру (N°36). Грофа Каподистрију 26. јула/7. августа 1816. да издејствује аудијенцију пре него што цар отпутује из престонице (N° 38), исту молбу поново прослеђује Каподистрији 4/16. августа 1816. године (N° 39) и самом цару Александру I (4/16. августа 1816). Карађорђа је уместо цара примио гроф Каподистрија око 8/20. августа 1816. (N° 41). С тим у вези је и писмо кнезу Голицину 23. августа/4. септембра у којем му Карађорђе захваљује на ангажовању да буде примљен код цара (N° 42). Везу између Голицина и Карађорђа одржавао је државни саветник Степан Андрејевич Санковски, који је Карађорђу помагао у састављању представки. Истог дана, дакле 23. августа/4. септембра 1816. године Карађорђе је државном секретару Неселродеу послао свој извештај цару од 4/16. јула, молећи да му га уручи (N° 43). Грофа Каподистрију поново моли 22. октобра/3. новембра 1816. да буде представљен цару (N° 46). Испод тог писма у Протоколу је написано: „Ове вечери јавио је генерал Константин Константинович Родофиникин господару Георгију да је цар дозволио да му се представи 12-ог [новембра] у 12 часова у подне, што се и догодило у пратњи поменутог господина Родофинкина. Цар је примио господара Карађорђа са наклоношћу у свом кабинету и са њим разговарао четврт часа“.⁴⁴ Руски

⁴² М. Гавриловић, *нав. дело*, 334–335.

⁴³ „Међутим, Карађорђе оставши у Петербургу само са Јанићијем и писаром Лазом Тодоровићем, чампо је као осуђеник и очекивао на дозвољење да може изићи пред цара, које му је тек у половини осмог месеца његовог тамо бављења учињено (Л. А. Баталака, *нав. дело*, 78). Карађорђе је 11/23. марта 1816. године кренуо из Бесарабије у Петроград (М. Белов, *нав. дело*, 78).

⁴⁴ С тим у вези важне су Теодоровићеве белешке о последњим данима Карађорђевог боравка у Петрограду. „31. децембра 1816. Господар Георгије Петровић Черни, био је други пут представљен Государју императору, обема царицама и његовом императорском височеству великом књазу Михаилу Павловичу и поздравио се са целом царском породицом; 1. јануара 1817. по царевој дозволи г. Георгије Петровић Черни је присуствовао прекрасном дворском маскенбалу, 2-ог, 3-ег и 4-ог опростио се са

двор је срдечно дочекао Карађорђа, али за њега, закључује историчарка Бажова, та посета није имала никакав политички значај. „Надежды на политическую поддержку, военную помощь, которые могли способствовать возвращению Карагеоргия в Сербию и на защиту повстанцев, подвергавшихся жестокой мести и порабощению, не было“.⁴⁵

Посебан сегмент аката уписаних у Протокол односи се на Карађорђево преписку са управницима Бесарапске области И. М. Хартигом и А. Н. Бахметјевим, те министром унутрашњих дела Козодављевим у вези пресељења српских емиграната из Бесарабије, што је један од разлога Карађорђевог доласка у Петроград.⁴⁶ Карађорђе је 9/21. маја 1816. године (№ 20) министра Козодављева обавестио шта је све преузео да поступи по наређењу руских власти да приволи сународнике на пресељење. Чиновници који су се налазили у Хотину и који су примали царску помоћ нису хтели да напуштају Карађорђа, они који нису примали помоћ желели су да се врате у Србију, док су Срби који су током 1815. године пристали да се иселе у Тумаровски срез и од којих је тражен нови премештај, такође одбили да се повинују наређењу. „Овај народ се преселио у Русију по позиву бившег агента у Србији државног саветника Недобе. Овај народ се одлучио да се пресели у Русију следећи мој пример. Не водећи о томе рачуна, Недоба је предао народ не мојој, већ митрополита Леонтија бризи, коме народ не верује много“.⁴⁷ Карађорђе је молио министра да се убудуће брине о Србима и предложио је да у Бесарабију пошаље своје чиновнике који би приволели Србе да поступе по наређењима царске владе.⁴⁸ Из Петрограда у Бесарабију са одобрењем министра Козодављева упућени су Карађорђево повереник Михаило Чардаклија и Атанасије Стојковић, бивши професор Харковског универзитета са посебним упутствима и писмима на емигранте у Хотину и Тумаровском срезу у којима су наведене предности пресељења у нове крајеве (№ 29, 30, 31, 32). Сам Карађорђе је пристао да се са породицом из Хотина пресели у удаљени Новомиргород, чему се противио пре доласка у Санкт Петербург. Ту одлуку је представио у писму цару 15/27. новембра 1816. године и у писму Каподистрији које му је послао пре

државним министрима и другим пријатељима, и спремио се на пут; 5. јануара у 3 часа после подне Георгије Петровић отпутовао је из С. Петербурга у Хотин; 17. јануара допутовао је Георгије Петровић Черни срећно у 12 часова у ноћ у Хотин“ (В. Б. Савић, *нав. дело*, 1492; А САНУ, 14556/34); Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 2, Београд 2000, 199–208.

⁴⁵ А. Бажова, *нав. дело*, 299.

⁴⁶ Л. А. Баталака, *нав. дело*, 68–70.

⁴⁷ В. Б. Савић, *нав. дело*, 1438–1439.

⁴⁸ П. О. Морозов, *нав. дело*, 124.

14/26. децембра 1816. године, којег моли да се заузме код цара да му дозволи повратак породици у Хотин, потом, „и по својој жељи да се преселим у Новомиргород да живим.“⁴⁹ Међутим, пре доласка у Петроград, Карађорђе се одлучно супротстављао предлозима о пресељењу, а кад је приспео, опортуно је пристајао на њих и настојао да их испуни. Откуд таква промена у Карађорђевој понашању? Баталака то објашњава вождовом одлуком коју је донео у Петрограду о повратку у Србију. Пошто је дуго чекао на пријем код цара и плашећи се да га руске власти „силом своје власти, куд он не би рад био не спреме (...) и своје согласије обрекао, преселити се из Бесарабије у Новомиргород“.⁵⁰ Међутим, када се вратио у Хотин, Карађорђе је обавестио управника Бахметијева 10/22. фебруара 1817. године да не може да испуни обећање о пресељењу. Одлуку је образложио тиме да су се за време његовог одсуства „чиновници и остали народ“ одлучили за повратак у отаџбину. Јелена, супруга његова, такође је одлучно била против пресељења.⁵¹ У последњем уписаном акту у Протокол 11/23. марта 1817. године Карађорђе уверава управника Бахметијева да ће „објавити мојим чиновницима“ став руских власти око њиховог пресељења.⁵²

Значајан број аката у Протоколу открива нам прозаичну страну Карађорђевог вишемесечног пребивања у руској престоници. За долазак у Санкт Петербург њему је цар Александар I поконио 5.000 рубаља. Од Марка Ивелича позајмио је у мају и јуну по 1.000 рубаља (N° 18 и N° 25), које је убрзо вратио, што је забележено у Протоколу. Притешњен оскудицом, Карађорђе је министра унутрашњих дела Козодављева молио 1/13. јуна 1816. за позајмицу од 5.000 рубаља коју је примио 23. јуна/5. јула (N° 27). На крају посете, после молбе цару, било му је поклоњено још 10.000 рубаља (N° 50, 51). Када се саберу у Протоколу назначене новчане суме, Карађорђев боравак у Петрограду коштао је руску државну касу 20.000 рубаља.⁵³

⁴⁹ АСАНУ, 14556/34. Датум Карађорђевог писма Каподистрији у Протоколу није забележен. Теодоровић је испод тог акта забележио: „На ово је примљен одговор 14. овог месеца, у којем гроф Каподистрија извештава о најмилијствивијем поклону од 10 хиљада рубаља за исплату дугова учињених у Петрограду и за одлазак до Миргорода, и да се оде код његове високе екселенције г. Димитрија Александровича [Гурјева] ради подизања ове суме“ (В. Б. Савић, *нав. дело*, 1490); П. О. Морозов, *нав. дело*, 124

⁵⁰ Л. А. Баталака, *нав. дело*, 79.

⁵¹ АСАНУ, 14556/34; В. Б. Савић, *нав. дело*, 1496–1498.

⁵² АСАНУ, 14556/34; В. Б. Савић, *нав. дело*, 1499.

⁵³ Л. А. Баталака, *нав. дело*, 84.

Карађорђево Протокол из 1816/17. године пружа јединствен увид у Карађорђевој јавној активности у Петрограду, да дипломатски, у чему није био посебно вешт, поврати изгубљену отаџбину и власт. Русија, као велика и бирократизована сила, водила је рачуна о сопственим државним интересима. Карађорђевој породици и српску политичку емиграцију новчано је издржавала до 1830. године, када се највећи број српских емиграната вратио у Србију. Колико се из Протокола може судити о Карађорђевој званичној односу са највишим службеницима Руског царства, толико до даљег велом тајне остају обавијене његове везе са хетеристима. У сваком случају, пред српским историчарима је задатак да приреде критичко издање Карађорђевог протокола из 1816/17. године и да у руским архивима пронађу оригинална документа, која се у препису налазе у Протоколу.

Радомир Ј. ПОПОВИЧ

ПРОТОКОЛ КАРАГЕОРГИЈА 1816–1817 ГГ. И ДЕЈАТЕЛНОСТ ВОЈДЈА В ПЕТЕРБУРГЕ

Резюме

Протокол писем Карагеоргија 1816 и 1817 гг. является важным историческим источником, который сохранился в наследии Драгослава Страняковича в Архиве САНУ в Белграде. Неизвестно как историк Странякович достал этот документ. Для исследователей он стал доступным в 2001 году. Речь идет о рукописной книге, состоящей из 140 листов, из которых 41 исписанный лист. Писарем Карагеоргија в 1816 г. и составителем Протокола был Лазар Теодорович (1781–1846), последующий политик и дипломат. В Протоколе *in extenso* вписаны акты, которые Карагеоргий с 24 апреля/6 мая 1816 по 11/23 марта 1817 года направлял русским официальным лицам (царю Александру I, Каподистрии, Нессельроде, Козодовлеву, Бахматиеву, Ивеличу) и соотечественникам. В работе указывается на значительность Протокола как исторического источника в Сербской историографии, ввиду того что до его открытия о пребывании Карагеоргија в Петербурге, за исключением работ историков Морозова и Гавриловича, не писали более подробно. Акты в протоколе 1816/1817 гг. можно разделить на три группы. Часть актов, направленных Карагеоргием русским официальным лицам, касалась его владетельных прав, часть относилась к вопросу о переселении сербских эмигрантов из Бесарабии в другие области России, и третья часть касалась заимствованных денег, получаемых Карагеоргием от русских властей во время пребывания в Петербурге. Перед сербскими историками стоит задача подготовить критическое издание Протокола Карагеоргија 1816–1817 гг. и отыскать в русских архивах оригинальные документы, списки которых уже находятся в Протоколе.

Ключевые слова: Протокол, Карагеоргий, Петербург, Драгослав Странякович, Лазар Теодорович, Александр I.

Radomir J. POPOVIĆ

**KARAĐORĐE'S PROTOCOL FROM 1816–1817
AND VOŽD'S ACTIVITY IN ST PETERSBURG**

Summary

Karađorđe's Protocol of letters from 1816 and 1817 is an important historical source kept in the legacy of Dragoslav Stranjaković in the Archive of the Serbian Academy of Sciences and Arts in Belgrade. It is not known how historian Stranjaković obtained the document. The Protocol became available to researchers in 2001. It is a manuscript with 140 sheets, of which 41 are written out. Karađorđe's scribe in 1816 and the writer of the Protocol was Lazar Teodorović (1781–1846), later a historian and diplomat. The acts that Karađorđe sent to Russian officials (emperor Alexander I, Kapodistrias, Nesselrode, Kozodovlev, Bahmatiev Ivelich) and compatriots from 24 April / 6 May 1816 to 11/23 March 1817 are written out in the Protocol *in extenso*. The paper points out the importance of the Protocol as a historical source in Serbian historiography as, until its revelation, there were no extensive writings about Karađorđe's stay in St Petersburg, apart from the works of historians Morozov and Gavrilović. The acts in the Protocol from 1816/17 may be grouped into three units. A part of the acts that Karađorđe sent to Russian officials concerned his ruler's rights, a part pertained to the relocation of Serbian emigrants from Bessarabia to other parts of Russia, and the third part related to monetary borrowings received by Karađorđe from Russian authorities during his stay in St Petersburg. The task set before Serbian historians is to prepare a critical edition of Karađorđe's Protocol from 1816/17 and to find in Russian archives original documents, whose transcripts are already contained in the Protocol.

Keywords: Protocol, Karađorđe, St Petersburg, Dragoslav Stranjaković, Lazar Teodorović, Alexander I.

